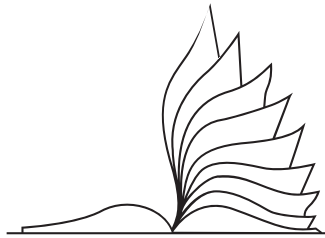

І МУДРАСЦІ, І ВЕДАЎ ХРАМ

ДА 100-ГОДДЗЯ
НАЦЫЯНАЛЬнай
БІБЛІЯТЭкі БЕЛАРУСІ

Кніжныя гісторыі

Сяргей ШАПРАН

БЕЛАРУСКАЯ АТЛАНТЫДА, або СПРОБА ВІРТУАЛЬнай РЭКАНСТРУКЦЫі КНІЖНІЦЫ ЯНКІ КУПАЛЫ НАПЯРЭДАДНІ ЛЕТА 1941 ГОДА

Каля дома па вуліцы Кастрычніцкай, 40, дзе жыў Янка Купала, пад вокнамі яго кабінета раскашавала вялізная чаромха, далей раскінулася каліна, а ў садку, пасаджаным Іванам Дамінікавічам разам са шваграм Юльянам Раманоўскім, раслі яблынькі, серабрыстыя елачкі, акацыі, барбарыс і кіпарыс. Каля невысокага плота, які пачынаўся за брамкай з парудзelay шыльдачкай “Асцярожна, злосны сабака”, былі кусцікі бульдзенежу з белымі круглымі шарыкамі і высокія кусты буйналіставога бэзу, пад якімі стаяла шырокая лаўка – тут звычайна адпачывала старэнькая маці паэта Бянігна Іванаўна. Купала любіў свой сад, і дзе б ні жыў – на Крашчэнскай, Захар’еўскай або Кастрычніцкай вуліцах, – паўсюль у яго красаваліся разнастайныя кветкі: пышныя вяргіні, кунатыя астры, вогненныя настурцыі, – і быў невялічкі агародчык з уторкнутымі на кожнай градцы добра выгаблеванымі дошчачкамі з надпісамі назваў раслін і часам пасеву. З любоўю садоўніка паказваў Іван Дамінікавіч гасцям кусты цудоўных ружаў, не без гонару падкрэсліваючы, што вырасціў іх сам, прышчапіўшы да дзікай лясной шыпшыны*.

Зрэшты, галоўным багаццем дома былі ўсё-такі людзі – і тыя, што жылі тут, і тыя, што часта завітвалі ў госці да ветлівых гаспадароў. Не меншым багаццем дома былі велізарныя бібліятэка і архіў, якія Купала збіраў усё жыццё, каб паля, як гаварыў, перадаць дзяржаве і народу.

“ЁН КНІГІ НЕ ЧЫТАЎ, А ЕЎ”

Беларуская прыказка кажа: кніга – маленькае акенца, ды праз яго ўвесь свет відзён. Сястра песняра Леакадзія Раманоўская згадвала, што Ясь – так звалі Янку Купалу ў дзяцінстве – ад ма-

* Паводле ўспамінаў Я. Раманоўскай, А. Александровіча, З. Бандарынай і У. Юрэвіча ў кнізе: **Янка Купала. “Мне сняцца сны аб Беларусі...”** : успаміны, эсэ, артыкулы, дакументы / уклад. Г. Шаблінскай. – Мінск : Маст. літ., 2012. *Далей успаміны пра Я. Купалу цытуюцца паводле гэтага выдання.*

лечых гадоў любіў чытаць, а паколькі сваіх кніжак не было, то пазычаў іх у суседзяў па ўсёй ваколіцы. Калі Ясю споўнілася гадоў трынаццаць, ён сам пачаў выпісваць газеты і часопісы. Праўда, перад тым шмат давялося пахадзіць за бацькам, каб той даў грошы. Ясь вельмі старанна выконваў усё, што загадваў бацька па гаспадарцы, каб “выслужыць” грошы. І паколькі ўдзень з-за працы чытаць не было часу, то чытаў увечары і ўночы, пры лямпе, пры лучыне, пры вогнішчы на начлезе. “Сядзе, бывала, вечарам за кнігу, – успамінала Леакадзія Раманоўская, – а яго пачынаюць гнаць спаць:

– Кідай сваё чытанне. Няма чаго вачэй сляпіць і дарэмна газу паліць.

Патушаць лямпу, а ён прыстасуе лучыну, прыладзіцца і чытае. У святочныя дні, улетку, ён зранку браў кнігу і на цэлы дзень сыходзіў у лес. Кніжцы аддаваў кожную вольную хвіліну. Што б ні рабіў – заўсёды пры сабе меў кніжку.

Пашле бацька яго пасвіць, а праз некаторы час пасылае каторую з нас да яго:

– Збегай, паглядзі, што там Ясь робіць. Зачытаецца, вядома, а скаціна ў шкоду пойдзе.

Я з ахвотай бегала да Яся. Прыбягу... бачу – Ясь чытае, а коні ў збажыне. Я адганю коней і пайду дадому, а ён, бывала, і не заўважыць, што я прыходзіла”.

«Вучылі мяне спачатку па-польску пры помачы вандроўных вучыцеляў, – успамінаў сам Янка Купала. – Па-расійску навучыўся я ад сваёй нянькі. Быў у бацькі каляндар, у якім маю ўвагу звярнулі асабліва словы: “Дозволено цензурую”, гэта, мусіць, дзеля таго, што першыя літары гэтых слоў не падобны да польскіх» [1, с. 253]. А ў лісце да свайго першага біёграфа Льва Клейнбарта апавядаў: «Чытаць кнігі я начал рано. Помню еще в Пруднице, когда отец отправлял меня с сестрой на ночное (ночлег) пасти лошадей, я брал с собою книги и при свете костра или луны читал. Конечно, не обходилось без того, чтобы я не засыпал, а лошади не попадали в школу. Разумеется, отец за это меня не миловал и зачастую не давал мне брать с собою книг. Конечно, читал я без разборки, все, что могло попасться под руку в глухой провинции, – от “Северо-Зап. календаря” до “Философии польской истории” (“Filozofija Historji poskiej”))» [1, с. 267].

Аднак па-сапраўднаму дакрануўся да кніжнай культуры Купала, калі сям’я пераехала ў фальварак Селішча. А ўсё таму, што недалёка ў Малых Бясядах жыў памешчык Сігізмунд Чаховіч, ідэаліст і рамантык, удзельнік паўстання 1863 г. Ён на дванаццаць гадоў быў высланы царскім урадам у Сібір. Пасля вызвалення вярнуўся ў Беларусь і пасяліўся на Лысагоршчыне. У Чаховіча была бібліятэка з кніг, выданных

пераважна па-польску, іх ён і даваў чытаць Івану Луцэвічу.

“Вот тут-то мне и открылся, что называется, клад, – прыгадваў Янка Купала. – И вот его библиотека открыла мне глаза на многое, что доселе было неизвестно. Бывал у него я часто, принося ему в благодарность за книги то масла, то сыру, т. к. того, что доставалось ему от жены, на пропитание не хватало. Беседовали с ним много о чем, о чем – трудно вспомнить, но больше всего, кажется, о польском восстании [18]63 года. Часто он мне выбирал книги для чтения, а иногда я сам просил его таких или других авторов. Кроме всякого рода поэзии, которой я больше всего увлекался, беллетристики, истории и т. п., у него первого я познакомился с нелегальной литературой, больше всего относящейся к польскому восстанию. Были это издания краковские, лондонские, парижские и т. д.” [1, с. 268].

Але што ўсё-такі чытаў будучы паэт, што фарміравала ягоныя светапогляд і літаратурны густ? Найбольш яму былі даспадобы Уладзіслаў Сыракомля і Генрых Сянкевіч, Міхаіл Лермантаў і Максім Горкі. Так пісаў Купала ў лісце да Л. Клейнбарта ў 1910 г. [1, с. 227], аднак праз амаль дваццаць гадоў згадваў ужо іначай: гаварыў, што з мастацкай літаратуры больш за ўсё захаплялі кнігі, у якіх гаварылася “о тяжелой доле бедного люда” [1, с. 267, 268], і таму найбольш цікавілі такія аўтары, як польскія пісьменнікі Людвіг Кандратовіч, Марыя Канапніцкая, Эліза Ажэшка і рускія паэты Мікалай Някрасаў і Аляксей Кальцоў, захапляўся Сямёнам Надсанам і Аляксандрам Пушкіным, зачытваўся Адамам Міцкевічам, Юльюзам Славацкім, Станіславам Выспяньскім і часткова гістарычнымі раманамі Юзафа Крашэўскага. Пазней, аддаючы даніну часу, зацікавіўся Леанідам Андрэевым, Фёдарам Салагубам і Станіславам Пшыбышэўскім. Чытаў таксама Джорджа Байрана, Уільяма Шэкспіра, Фрыдрыху Шылера, Герхарта Гаўптмана, Кнута Гамсуна, Генрыка Ібсена і “Дон-Кіхота” Сервантэса [1, с. 267]. Апроч таго, вялікае ўражанне пакінуў пачынальнік сучаснай украінскай літаратуры Тарас Шаўчэнка. “А як ён хараша піша, якія цудоўныя творы!” – гаварыў Янка Купала сястры Леакадзіі і прызнаваўся ў лісце да Л. Клейнбарта: “Украинскую литературу я люблю больше, может быть, чем какую-либо другую. Объясняется это, я думаю, одинаковым социальным и национальным положением белорусского и украинского народов в прошлом и в настоящем. К тому же украинская литература, как никакая другая, сумела выразить в прошлом и настоящем думы и настроения

своего народа. Из украинских поэтов больше всего, конечно, люблю Шевченко, из современных – Тычину” [1, с. 277].

Кнігі Паўла Тычыны, безумоўна, былі ў бібліятэцы Івана Дамінікавіча (у адным з лістоў ён дзякаваў П. Тычыну за дасланую кнігу [1, с. 283] – імаверна, размова ішла пра адно з апошніх яго выданняў “Вітер з Украіны”). І напамінакам пра літаратурнае сяброўства – дарчыя надпісы на кнігах, што зберагаліся да нашых дзён: “П. Тычыне на добры ўспамін аб Мінску. Шчыра адданы Я. Купала. Менск, 18/V-28 г.”; “Дарагому Паўлу Грыгоравічу Тычыне – любаму песняру Украіны. Янка Купала. Масква, 21/VIII-34 г.” [1, с. 366].

Што ж датычыць бібліятэкі Сігізмунда Чаховіча, то яна не захавалася – пасля рэвалюцыі 1917 г. сяляне разабралі яе на самакруткі ды на аклейку сцен у сваіх хатах. Таму немагчыма высветліць, што яшчэ мог чытаць у тыя гады Купала. Аднак пройдзе не так ужо шмат часу, і яго літаратурныя сімпатыі праявіцца з усёй відавочнасцю – адбудзецца гэта, калі ён пачне перакладаць тых, з чымі творамі пазнаёміўся ў часы маладосці і пазней: з украінскай літаратуры – найперш і найбольш Т. Шаўчэнку, з польскай – А. Міцкевіча (гэтыя першыя перакладчыцкія практыкаванні датуюцца 1905–1906 гг.), а яшчэ – польскіх пісьменнікаў У. Сыракомлю, Ю. Крашэўскага, М. Канапніцкую, У. Бранеўскага, Л. Кандратовіча, І. Пілецкую, Л. Ягалкоўскую-Кашуцкую, рускіх паэтаў А. Пушкіна, М. Някрасава, А. Кальцова, Ф. Цютчава, І. Крылова і М. Ісакоўскага. Перастворыць Купала і “Слова аб палку Ігаравым”, і разам з Язэпам Лёсікам – “Ідылію” Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча.

Разважаючы пра тое, што менавіта паслужыла штуршком да творчасці, паэт гаварыў, што хутчэй за ўсё гэта былі кнігі. “Но больше всего, я думаю, оказали влияние на меня – это белор[усские] народные сказки, слышанные мною в детстве, – пісаў Купала. – Когда мы жили в Пруднице (тогда еще я был малышом), у нас служил рабочий (парабак) некто Песляк (даже фамилию помню!). И вот он был, как мне тогда казалось, необыкновенный мастер рассказывать сказки, да оно так и было. Помню, что я ему не давал прохода. Пойдет ли он в поле пахать или едет на ночное, я всегда с ним и всегда вымываю у него сказки. Рассказывал он увлекательно. Чтобы его подбодрить, не раз крал я у матери сало или сыр и нес ему в награду за сказки. Можете себе представить: человек ходит за сохой, а следом за ним, как ворона, хожу я и слушаю” [1, с. 270–271].

І хоць пісаў Іван Дамінікавіч, што “наўчыўся я слоў беларускіх ад маці / І дум беларускіх без

школы і кніг” [2, с. 67], аднак першыя яго вершы былі па-польску. Праўда, калі ў рукі трапілі беларускія кнігі (“Dudka Białoruskaja” Францішка Багушэвіча і “Нарон” Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча), усё яго польскае пісанне, па ўласным прызнанні, “пошло насмарку” [1, с. 271]*. І на рэпліку Ядвігіна Ш. (які быў першым сустрэтым Купалам беларускім пісьменнікам): маўляў, у беларусаў няма сваіх Байранаў, Гётэ і Пушкіных, – цвёрда казаў: “Калі няма, дык будуць”.

Менавіта з гэтага часу ён усвядоміў, што беларускае слова і ёсць ягонае пакліканне: “Это окончательно решило, что я белорус, и что единственное мое призвание – служить своему народу всеми силами своей души и сердца” [1, с. 273].

Зрэшты, кажучы пра “ўніверсітэты” паэта, несправядліва было б не згадаць яшчэ Браніслава Эпімаха-Шыпілу, які, жывучы ў Пецярбургу, быў апекуном многіх выбітных беларусаў. Гэта менавіта дзякуючы яму ўзнікла першая беларуская выдавецкая суполка “Загляне сонца і ў наша аконца”, што выпусціла больш за дваццаць беларускіх кніг, у тым ліку Купалаву “Жалейку”. Ураджэнец Полаччыны, фалькларыст, мовазнавец і літаратуразнавец, Б. Эпімах-Шыпіла меў уласную калекцыю кніг, рукапісаў і дакументаў, якая налічвала больш за пяць тысяч адзінак. І, вядома ж, Я. Купала, жывучы больш за тры гады ў кватэры славутага бібліяграфа і выдаўца, карыстаўся яго бібліятэкай. Напамінам пра гэты перыяд – адзін з найкаштоўнейшых экспанатаў Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы: першае выданне “Жалейкі” з дарчым надпісам яе выдаўца літаратару і таксама выдаўцу: «Спбрг 19 24/VI 20. Многоуважаемому Леону Михайловичу Шахъ-Пароніанцу на добру память отъ Бр. Эпимаха-Шипилло. Старшины Бѣлорусской “Суполки”». Яшчэ адзін напамін пра той час – два ідэнтычныя дарчыя надпісы на пецярбургскіх выданнях “Паўлінкі” і “Шляхам жыцця”: “Въ библиотеку С.-Петербургскаго Императорскаго Университета. Отъ Автора. Спб., 22/IV-13 г. (Иванъ Доминиковичъ Луцевичъ)”, што, зрэшты, не дзіва, бо менавіта тут трыццаць чатыры гады адпрацаваў Б. Эпімах-Шыпіла. Аднак пройдзе не шмат часу, і Я. Купала сам будзе служыць у бібліятэцы – у віленскі перыяд свайго жыцця. Вацлаў Ластоўскі, маючы магчымасць часта бачыць маладога паэта, які ніколі не разлучаўся з кнігай, скажа, што Купала кнігі не чытаў, а еў.

* Праўда, іншым разам Я. Купала казаў, што пачаў пісаць вершы, прачытаўшы “Кабзара” Т. Шаўчэнкі: “Українські народні паэты, яго мова выклікалі ў мяне любоў да роднай беларускай мовы...” (паводле: Янка Купала. “Мне сняцца сны аб Беларусі...”, с. 428).

“У ЗНАК ШЧЫРАЙ ПАШАНОТЫ”

Яшчэ адзін асобнік “Жалейкі” з аўтографам песняра прапісаўся далёка ад радзімы аўтара – у Палтаве. Дарчы надпіс адрасаваны Уладзіміру Галакціёнавічу Караленку, вядомаму не толькі літаратурнымі набыткамі – з ранніх гадоў пісьменнік удзельнічаў у рэвалюцыйным народніцкім руху. Маючы турэмны і ссыльны досвед (быў сасланы ў Перм, потым у Сібір – за тое, што адмовіўся індывідуальна прысягаць новаму цару Аляксандру III), Караленка пасля рэвалюцыі 1917 г. адкрыта асуджаў методыку, з дапамогай якой бальшавікі будавалі сацыялізм, і крытыкаваў пазасудовыя паўнамоцтвы ЧК па вынясенні смяротных прысудаў.

Купала і Караленка сустрэліся ў Пецяярбургу ў 1911 г., сведчаннем таму дарчы надпіс на палтаўскім асобніку “Жалейкі”: “Вельмі паважанаму пану У. Г. Караленку ў знак шчырай пашаноты яго прац на полі грамадзянскім. Аўтар Янка Купала. СПб., 7/І-1911 г.” [1, с. 346]. (Варта заўважыць: “на полі грамадзянскім” – менавіта гэта, мусіць, найперш вабіла Купалу ў Караленку, які паходзіў з Жытоміршчыны, адсюль, відаць, і зварот “пану”).

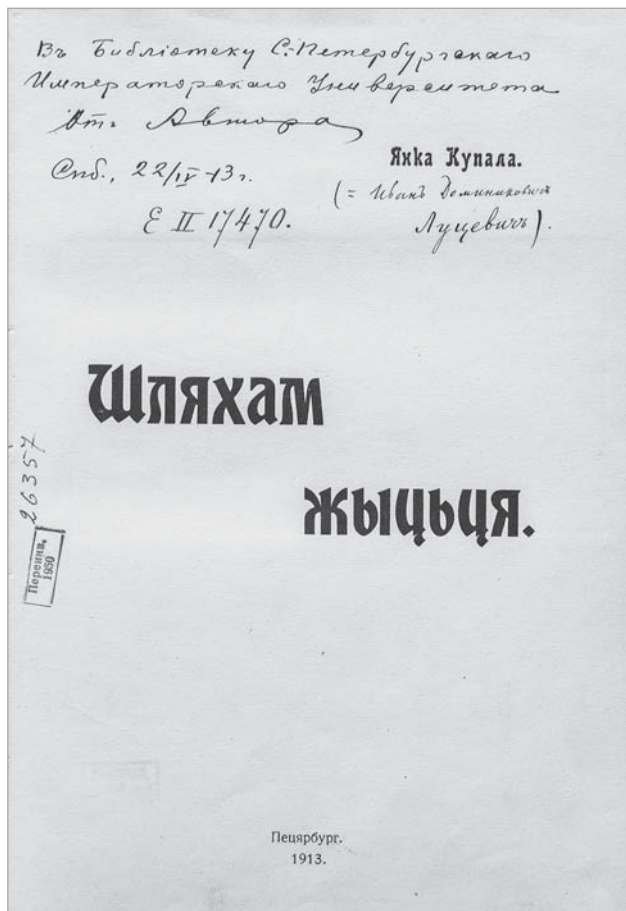
Ёсць і іншая цікавая акалічнасць, якая апаэроджавана яднала абодвух літаратараў: у 1900 г.

Уладзімір Галакціёнавіч разам з Львом Талстым, Антонам Чэхавым, Уладзімірам Салаўёвым і Пятром Бабарыкіным быў абраны ганаровым акадэмікам Пецяярбургскай акадэміі навук па разрадзе прыгожага пісьменства, аднак праз два гады адмовіўся ад звання на знак пратэсту супраць выключэння з шэрагаў акадэмікаў М. Горкага. У гэтым можна ўбачыць пэўны сімвалізм, бо Горкі ўваходзіў у лік любімых яшчэ з маладосці пісьменнікаў Купалы.

Зрэшты, гэта была ўзаемная сімпатыя. Беларускі настаўнік Андрэй Посах згадваў, як чытаў на памяць Купалавы вершы “А хто там ідзе?” і “Мужык”, калі ў 1910 г. быў у гасцях у Горкага на востраве Капры, і як той, застаўшыся ў захапленні, прасіў прачытаць яшчэ што-небудзь. У адказ госць абяцаў па вяртанні дамоў выслаць штосьці Купалава і абяцанне выканаў: разам з “Жалейкай” даслаў “Песні-жалыбы” Якуба Коласа. М. Горкі не толькі пісьмова падзякаваў за падарунак, але і перастварыў верш “А хто там ідзе?” па-руску, за што пасля выбачаўся перад аўтарам: “Прашу Янку Купалу дараваць мне дрэнны пераклад яго красамоўнай і суровай песні” [1, с. 338]. І, звяртаючыся ў газету “Наша Ніва”, прасіў даслаць разам са слоўнікам І. Насовіча, брашурай М. Доўнара-Запольскага пра В. Дуніна-Марцінкевіча і запісанымі на грамафоне беларускімі казкамі «песню Я. Купалы “А хто там ідзе?” – с нотамі». Прачытаўшы ж “Адвечную песню”, Максім Горкі раіў рускаму паэту і перакладчыку А. Чарамнову, аўтару цыкла вершаў “Беларусь”: «Кстаті спрошу Вас: знаеце Вы беларускіх поэтов Якуба Коласа и Янка Купала? Я недавно познакомился с ними – нравятся! Просто, душевно и, видимо, поистине – народно, – и далее давааў: – У Купалы есть небольшая поэмка “Адвечная песня” – вот бы перевести ее на великорусский язык!» [3, с. 91].

Іх асабістае знаёмства адбылося ў 1929 г., калі Янка Купала, Цішка Гартны і Андрэй Александровіч віталі на станцыі Негарэлае Горкага, які вяртаўся з Італіі на радзіму. Пазней яны неаднойчы сустракаліся. І да сёння адна з Купалавых кніг захоўвае аўтограф аўтара: “Дорогому Алексею Максимовичу Горькому. Любимому трудящимся всего необъятного Советского Союза. Янка Купала. Москва, 19/VIII-34 г.” [1, с. 338].

А вось яшчэ адно гучнае імя – Валерый Брусаў. У жніўні 1914 г. ён прыехаў у Вільню, дзе выступіў з чытаннем сваіх твораў і наведаў беларускую кнігарню і рэдакцыю газеты “Наша Ніва”. Падчас аднаго з творчых вечароў паэты і пазнаёміліся. Тады ж Брусаў, які пазней назваў Купалу вялікім паэтам, падараваў свой пераклад яго верша “По лесам как зацвели...”

Дарчы надпіс Янкі Купалы.

З фондаў Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы.

(“Як у лесе зацвіталі...”) з аўтографам: “Ивану Доминиковичу Луцевичу на память о встрече, с благодарностью за посещение. В. Б. Вильня, 18 августа 1914 г.”. Сёння каштоўная рэліквія захоўваецца ў Літаратурным музеі Янкі Купалы разам з трыма кнігамі песняра, якія ён на знак прыязнасці падараваў В. Брусаву, падпісаўшы: “На памятку Валерыю Якаўлевічу Брусаву. Янка Купала. Вільня, 18/VIII-1914 г.”, “Са шчырым здароўканнем Валерыю Якаўлевічу Брусаву. Янка Купала. Вільня, 18/VIII-1914 г.”, “Валерыю Якаўлевічу Брусаву на добрую памятку першага спаткання ў Вільні ад вучаніка і паклонніка Я. Купалы. Вільня, 18/VIII-1914 г.” [1, с. 332].

Зрэшты, чаму мы прыводзім гэтыя імёны? А ўсё таму, што кнігі згаданых аўтараў маглі быць, а лепш сказаць – не маглі не быць у доме Купалы: Караленкі, Брусавы і, без сумневу, горада любімага Максіма Горкага.

“НА ДОБРЫ ЁСПАМІН”

*“Шкадую, дружа Колас, што тут цябе няма,
Ярчэй свяціла б сонца, мякчэй была б зіма.
Дзве тысячы кілометраў сягоння дзеляць нас,
Але што значаць вольным адлегласці і час”*, –

дарчы надпіс Купалы на фотаздымку, зробленым у 1932 г. у Кіславодску, дзе ён адпачываў разам з Петрусём Броўкам [1, с. 348]. Аўтограф Я. Коласу, з якім Купала сябраваў амаль трыццаць гадоў. Такое доўгае сяброўства, а вядомы толькі адзін дарчы надпіс песняру ад песняра, дый той не захаваўся! І гэта ўжо асобная тэма – аўтографы Я. Купалы беларускім творцам, старэйшым і маладзейшым, са многімі з якіх яго звязвалі таварыскія ці сяброўскія адносіны.

Іван Дамінікавіч любіў гасцей і, здаецца, не мог жыць без таго, каб хтосьці не завітаў да яго наўмысна ці незнарок, праходзячы паблізу. “*Можна, пойдзеце да мяне, бабыля, абедаяць? А то я нешта засумаваў*”, – мог сказаць ён Пятру Глебку, выпадкова сустрэўшыся ў Доме пісьменніка.

Дзверы яго гасціннага жытла часам не паспявалі зачыняцца за шматлікімі наведвальнікамі. Тут нярэдка збіраліся вялікія кампаніі паэтаў, празаікаў, крытыкаў, мастакоў і акцёраў, і тады ішлі размовы і спрэчкі пра шляхі развіцця літаратуры, маладыя паэты чыталі свае вершы, а Іван Дамінікавіч – свае, або, часцей за ўсё, прасіў кагосьці пачытаць толькі што ім напісанае. Тым часам жонка паэта Уладзіслава Францаўна рыхтавала стол... Тут часта бывалі “маладнякоўцы” Андрэй Александровіч, Зінаіда Бандарына, Сымон Баранавых, Уладзімір Дубоўка, Алесь Дудар, Анатоль Вольны, Пятро Глебка, Міхась Зарэцкі, Алесь Звонак, Васіль Каваль, Язэп Пушча, Уладзімір Хадыка, Міхась Чарот.

Валеры Маракоеў дык увогуле нярэдка начаваў у доме Купалы, бо жыў за горадам, і калі выпадала ўначы вяртацца дахаты, Іван Дамінікавіч запрашаў застацца ў яго.

І хоць сярод маладнякоўцаў бытаваў лозунг: “У рожкі са старымі” (у адказ “старыя” глядзелі на маладых задзіраў хто з крыўдай, хто з іроніяй), – Купалы гэта мала датычылася – паэтычная моладзь гарнула да яго, як і ён уважліва ставіўся да маладзейшых – кожнага чытаў і літаратурную будучыню ледзь не кожнага прадбачыў. Скульптар Заір Азгур згадваў, як аднойчы сказаў Купалу, што пачаў рабіць бюсты Кузьмы Чорнага і Максіма Лужаніна. У адказ Іван Дамінікавіч задумліва заўважыў: “*Калі вы іх пачалі ляпіць – значыць, вы іх увекавечыце. Значыць, яны і сваёй творчасцю павінны застацца ў вяках*, – і дадаў, перачакаўшы нейкі момант: – *Я глыбока перакананы, што вы не памыліліся*”.

І сапраўды, абодвух пісьменнікаў Купала любіў, асабліва К. Чорнага, гаварыў пра яго як пра выдатнага празаіка з вялікай будучыняй. Хоць Іван Дамінікавіч вылучаў не толькі Чорнага – яшчэ З. Бядулю, гаварыў, што з яго вершаў можна скласці зборнік розных паэтычных прыёмаў і форм, але ўсё ж кожны верш Бядулі мог бы напісаць толькі Бядуля. Што ж датычыць ягонай прозы, дык, па словах Купалы, яна – сапраўдная паэзія. І вельмі ўхвальна выказваўся пра двух Пятроў – Броўку і Глебку. А калі толькі з першымі вершамі выступіў М. Чарот, Іван Дамінікавіч, сустрэўшы маладога паэта на вуліцы, схопіў і расцалаваў.

Янка Купала шчыра радаваўся кожнаму новаму літаратурнаму таленту. У Дубоўку прызнаўся: “*Пушкін, я перад табой толькі Дзяржавін*”. І пісаў у лісце да Л. Клейнбарта: «*Кто ближе мне из белорусских поэтов наших дней?*» *Это довольно щепетильный вопрос. Всех их я очень люблю и ценю, и если есть у кого из них известные недочеты в смысле дарования, оправдывается их молодостью. Резко выделяются из этой плеяды молодых в положительную сторону М. Чарот и В. Дубовка*» [1, с. 276].

Дык няўжо ж не было ў ягонай бібліятэцы маладнякоўскіх выданняў “Па дарозе” (1925) і “Срэбра жыцця” (1926) К. Чорнага? Або пазнейшых яго кніг – раманаў “Зямля” (1928) і “Трэцяе пакаленне” (1935), аповесці “Лявон Бушмар” (1930), якую літкрытык А. Кучар назваў рэакцыйнай? А “Карчмы” і “Беларусі лапцюжнай” М. Чарота, “Гоя” (1929) і “На чырвоных лядах” (1934) М. Лынькова? Альбо “Шыпшыны” (1927) і “Урачыстых дзён” (1930) П. Глебкі разам з “Прозалаццю” (1926) і “Ургунню” (1927) А. Александровіча? Ці першай кнігі “Слава жыц-

цю” (1940) А. Астрэйкі, які так самааддана любіў Купалу, што ў часе апошняга прыезду ў Маскву ў чэрвені 1942 г. ледзь не паўсюдна суправаджаў яго? Не магло не быць у бібліятэцы Івана Дамінікавіча і першых кніжак П. Броўкі “Гады як шторм” (1930) і “Каландры” (1931). Таго самага Броўкі, якога той самы М. Лынькоў, старшыня Саюза пісьменнікаў БССР, у таемным данясенні ў ЦК КП(б) называў “прыворным поэтам Купалы” і разам з Сымонам Баранавых – “групіруючайся вокрут Купалы нацыяналістычнай моладзежы” [4, с. 307–308].

Купалавы сімпатыі лёгка счытваюцца ў дарчых надпісах на кнігах: “Мілым Глебкам ад шчырага сэрца Янка. Менск, 5/V-35 г.” – аўтограф былому маладнякоўцу П. Глебку з жонкай Нінай. “Дарагому Максіму Гарэцкаму з жонкай і дзеткамі на добры ўспамін. Янка Купала. Менск, 15/VIII-1925 г.” [1, с. 336] – аўтограф на 1-м томе Збору твораў 1925 г. М. Гарэцкаму, з якім Купала пазнаёміўся ў рэдакцыі “Нашай Нівы” ў 1913 г. і які прысвяціў паэту шэраг артыкулаў. Зрэшты, пазней у лёсе М. Гарэцкага адбыліся беззваротныя змены: у 1930 г. ён быў арыштаваны, асуджаны і высланы ў Вятку. У злавесным 1937-м паўторна арыштаваны і расстраляны. Аднак гэта лёс не аднаго прэзаіка, названага нашчадкамі класікам беларускага прыгожага пісьменства, – гэта лёс літаратурнага пакалення 1930-х, якому так быў рады Іван Дамінікавіч...

“Міленькаму і даражэнькаму Сымону. Янка. Менск. 21/VIII-32 г.” [1, с. 329] – аўтограф пісьменніку С. Баранавых, які блізка сябраваў з Купалам і якога М. Лынькоў у тым жа таемным данясенні на адрас ЦК КП(б) не без яхідства называў “камер’ёнкером Купалы” [4, с. 308]. Пройдзе чатыры гады, і Баранавых будзе асуджаны на 10 гадоў зняволення. Загінуўшы ў 1942-м на Калыме, ён так і не ўбачыў волі...

«Шчырапаважанаму Пушчу шчыраадданы Я. Купала. 21/V-25 г.»* – дарчы надпіс аднаму з заснавальнікаў “Маладняка” Я. Пушчу, які неўзабаве будзе арыштаваны і асуджаны да пяці гадоў пазбаўлення волі. “Уладку Дубоўку ад шчырага сэрца. Я. Купала. 21/V-25 г.” – аўтограф У. Дубоўку, у якога наперадзе амаль дваццаць гадоў ссылак. “Алесю Янка. 29.III.32 г.” [1, с. 340], – лаканічны надпіс яшчэ аднаму заснавальніку “Маладняка” паэту А. Дудару, які праз пяць гадоў будзе расстраляны.

“Шчыраму працаўніку на ніве эканамічнага і нацыянальнага адраджэння Беларусі Осіпу Лявонавічу Дыло ў знак праўдзівай пашаны. Ян-

ка Купала. Менск, 4/VII-22 г.” – аўтограф пісьменніку Язэпу Дылу, які працаваў разам з Купалам у Тэрміналагічнай камісіі Інбелкульта і ў выдавецкім таварыстве. І хоць быў двойчы арыштаваны, ягоны лёс склаўся больш шчасліва: у 1939 г. справа была спыненая, Восіп Лявонавіч пражыў доўгае жыццё, амаль 93 гады...

Дык хіба не было ў Купалавай бібліятэцы паэтычных кніг “Беларусь бунтарская” (1925), “Сонечнымі сцежкамі” (1925), “І залацісцей, і сталёвей” (1926) А. Дудара? Ці “Чужой зямлі” (1930) і “Пасткі” (1935) С. Баранавых? Альбо “Стромы” і пазнейшых выданняў У. Дубоўкі: “Трысця” (1925) і “Credo” (1926)? А “Дзён вясны” (1927) Я. Пушчы і першых кніг М. Гарэцкага “Рунь” (1914), “Антон” і “Дзве душы” (абедзве – 1919)? Ці “Руска-беларускага слоўніка” братоў М. і Г. Гарэцкіх, што быў выдадзены ў 1918 г. у Смаленску? Ужо не кажучы пра “Гісторыю беларускай літаратуры” М. Гарэцкага, якая выйшла ў 1920 г. у Вільні (у 1921 г. перавыдадзена), дзе цэлы раздзел быў прысвечаны Купалу.

На карысць таго, што большасці гэтых кніг не магло не быць у Я. Купалы, кажа такі аповед М. Лужаніна. Аляксандр Амвросьевіч згадваў, як на пачатку 1928 г. прынёс у Дзяржаўнае выдавецтва сшытак перапісаных ад рукі вершаў. Дазвол на выхад кніжак даваў Цішка Гартны – ён загадваў выдавецтвам і сустрэў маладога паэта не радасна: “Каб ты дуж быў! Пішучь гэтых вершаў цэлыя стагі, а я – выдавай”. Але тут умяшаўся прысутны Янка Купала: “А ты дзякуй Богу, што пішучь, бо машыны ў друкарні стануць, не будзе чаго рабіць”. Так праз Купалу і выйшла тады першая кніга М. Лужаніна. Аднак парог дома песняра малады аўтар пераступіў толькі праз некалькі гадоў. “Ад цябе я ўжо каторы год чакаю падарунка, – вітаў яго гаспадар. – Помніш, як Цішку рукамі прыносіў? Мы тады ж з ім удвух і прачыталі яго. А ты мне да гэтага часу кніжкі не падараваў”. Малады паэт сапраўды не падараваў, але з адной толькі прычыны – меркаваў, што яны, ягоныя кніжкі, не вартыя Купалавай увагі, аднак пасля такіх слоў ужо назаўтра падпісаў вершам усе свае кніжкі і перадаў Уладзіславе Францаўне.

“Я ХАЦЕЎ БЫ ДУШУ АДШУКАЦІ ТАКУЮ...”

Аднак ці адны толькі дарчыя аўтографы песняра сведчаць, чые кнігі маглі быць у бібліятэцы Я. Купалы? Вось, напрыклад, ён піша ў лісце да Л. Клейнбарта: “Из белорусских писателей прошлого близки мне почти все – и Марцинкевич, и Богусевич, и Неслуховский, и Чечот и др. Кто из них больше влиял на меня как поэта – затрудняюсь сказать: или все понемногу, или никто, но я их любил и зачитывался ими. Из

* Дарчы надпіс на адвароце фотопартрэта Я. Купалы. У Поўным зборы твораў у 9 т. адсутнічае. Друкуецца паводле арыгінала з фондаў Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы. КП 3336/22.

белорусов старшаго поколения наиболее мне близок Колас, Т. Гартный. С Богдановичем мне лично не пришлось встретиться, и переписке было у меня с ним – одна-две открытки. С первых же стихов его я почувствовал в нем искреннего поэта, но увлечься им, как может быть, он заслуживал, я не мог – очень уж по-разному мы писали...” [1, с. 276].

Апроч таго, існуюць і іншыя крыніцы, скажам, вершы самога Купалы, якія таксама даюць нам падказку. Напрыклад, “Лірнік вясковы” памяці Уладзіслава Сыракомлі [5, с. 89–91] альбо элегічны верш “Я хацеў бы...” з пазнакай “Наследаванне з Асныка”*:

*Я хацеў бы душу адшукаці такую
І такое хацеў бы я сэрца знайсці,
Што са мной праз жыццёвую сцежку блудную
Захацела б супольна і згодна ісці...*
[5, с. 122–123].

А вось, па ўласным вызначэнні, “нібы эпіграма Валодзю Хадыку”:

*Хадыка хадыкае,
Дыбае,
Сто вершаў задумністых
Выбаіў.*

*Мой мілы, мой добры Валодзя!
Па-мойму, во гэтак здаецца:
“Задумністых”, можа, ўжо годзе,
А болей – ад сэрца, ад сэрца... [6, с. 45].*

А калі згадаць артыкулы і выступленні?.. Спіс, мусіць, можна распачаць моцна любімым Т. Шаўчэнкам, якога Іван Дамінікавіч перакладаў больш за іншых. Праўда, цяжка вызначыць, хто можа быць поруч з Шаўчэнкам у Купалавых сімпатыях – магчыма, хтосьці з польскіх аўтароў, а можа, і Пушкін, хоць неяк Іван Дамінікавіч адзначаў, што захапляўся рускім геніем “не асабліва” [1, с. 267]. Аднак такое стаўленне, трэба думаць, было ў часы маладосці, бо пераклаў жа Купала потым “Медного всадника”, прычым асобныя строфы, шліфуючы, перарабляў па тры-чатыры разы. І гаварыў маладому паэту С. Грахоўскаму: “Запомні: пісаць проста, як Пушкін, цяжэй за ўсё, каб кожны радок з сэрцам гаварыў”. А калі аднойчы А. Дудар чытаў свой пераклад “Евгения Онегина”, Іван Дамінікавіч слухаў не зварухнуўшыся і не прамовіў ніводнага слова, калі Дудар скончыў чытаць, а моўчкі падышоў і моцна абняў, на ягоных вачах былі слёзы. І пісаў Купала ў артыкуле пад красамоўнай назвай “Любімы Пушкін”: “Люблю я Пушкіна за яго прыгожы, чароўны верш. Люблю

за яго багацце думак, за сюжэтнасць, за зразумеласць яго мовы для ўсіх – ад малога да вялікага”. Заканчваўся артыкул нечакана: “...мне хацелася б так пісаць, як пісаў любімы мною А. С. Пушкін” [7, с. 168–169].

Або Аляксандр Блок, якога, як згадваў В. Ластоўскі, хваліў Іван Дамінікавіч. Або Леапольд Стаф, пад уплыў якога, на меркаванне Ластоўскага, Купала пэўны час быў падпаў. Або прыгадаем зроблены Я. Купалам агляд кніг, што выйшлі ў 1913 г. у выдавецтве “Загляне сонца і ў наша аконца”: тут і новыя выданні “Batrak” і “Jak Jurka zabahacieў” Я. Коласа (“...выказаў сябе Колас не толькі здольным лірыкам, але і добрым расказчыкам” [7, с. 32–33]), і “Abrazki” З. Бядулі («Гэта не “абразкі”, пісанья звычайнай прозай, а гэта нейкая дзіўная “песня песняў” беларускай расумненай душы»), і “Pieśni” Ц. Гартнага («Цішка не “майструе вершаў”, а няе, няе ўсёй сваёй набалелай душой, усім сваім сэрцам гарачым, кіпучым»), і літаратурны альманах “Маладая Беларусь” з вершамі К. Буйло, Я. Журбы, А. Гурло, А. Петрашкевіча і прозай А. Навіны (псеўданім В. Ластоўскага), У. Галубка, Цёткі...

Хіба маглі адсутнічаць у бібліятэцы Івана Дамінікавіча Дунін-Марцінкевіч і Сыракомля, Шаўчэнка і Пушкін, Руставелі і Блок, Стаф і Аснык? Або “Dudka Białaruskaja” і “Smyk Białaruski” Багушэвіча, судовы працэс над якімі адбыўся ўвосень 1910 г., чаму Купала быў сведкам. А іншыя выданні суполкі “Загляне сонца і ў наша аконца”: “Модны шляхцюк” Каруся Каганца, “Пашыліся ў дурні” і “Па рэвізіі” Маркі Крапіўніцкага, “У зімовы вечар” і “Хам” Элізы Ажэшкі? Або “Вянок” М. Багдановіча і “Васількі” Ядвігіна Ш., што выйшлі ў друкарні Марціна Кухты? А кнігі Цёткі, якой Купала прысвяціў верш «Аўтарцы “Скрыпкі беларускай”», і першы паэтычны зборнік “Курганная кветка” Канстанцыі Буйло, уласнаручна адрэдагаваны Іванам Дамінікавічам? Альбо “Боская камедыя” Дантэ, на што ўскосна ўказвае згадка М. Лужаніна – Купала казаў падчас бамбёжкі Масквы ў 1941-м: “Вось табе і Дантэ ажыў. Пекла. Кола першае. Агонь, землятрус і смерць. Толькі ў пекла не тыя людзі трапілі...” Ці рускія паэты Эдуард Багрыцкі, Уладзімір Маякоўскі, Барыс Пастарнак, якімі маладая беларуская паэтка Зінаіда Бандарына, прыехаўшы з Масквы, думала здзівіць Купалу, але дала маху, бо ён уважліва сачыў за паэзіяй? А згаданы Аляксей Кальцоў, вылучаны Купалам сярод сучасных рускіх “сялянскіх” паэтаў? Адзначаў пясняр і Сяргея Ясеніна, аднак жа з агаворкай: “Он мне нравится, но я им не восторгаюсь” [1, с. 276]. Тым не менш гэта сведчыць, што Ясенін таксама мусіў быць у ягонай бібліятэцы.

* Аснык Адам (1838–1897) – польскі паэт і драматург.

У сваю чаргу М. Лынькоў і П. Броўка сведчылі, што ў Купалы былі прыязныя адносінны з многімі пісьменнікамі-сучаснікамі: з сябрам маладосці літоўцам Людасам Гірам, украінцамі Максімам Рыльскім і Міколам Бажанам, казахскім паэтам-акынам Джамбулам Джабаевым, рускімі пісьменнікамі Міхаілам Прышвіным, Аляксеем Талстым і Аляксандрам Фадзеевым. Відавочна, што ў падмурку пісьменніцкіх стасункаў была найперш літаратура. Называў жа Купала, віншуючы з юбілеем, Аляксея Новікава-Прыбоя «славыным автором „Цусимы“» [3, с. 9], а Яну Райнісу напісаў на «Безназоўным»: «Вельмі паважанаму слаўнаму Песняру Латвіі Я. Райнісу. Шчыра прыязны Янка Купала. Менск, 19/XI-26 г.» [1, с. 359].

Зрэшты, з патрыярхам латышскай літаратуры Янам Райнісам Івана Дамінікавіча маглі звязваць не толькі літаратурныя інтарэсы: у мінулым Райніса былі турма, ссылка, вымушаная эміграцыя і ўдзел у Сацыял-дэмакратычнай рабочай партыі. А прыгадаем, што ў рускім пісьменніку Караленку Купалу найперш вабіла ягоная грамадзянскасць. Апроч таго, Купалу і Райніса яднала тое, што яны стаялі каля вытокаў сваіх маладых літаратур. Таму імаверна думаць, пры сустрэчах гаварылі пра тое, што, напрыклад, хвалявала старэйшага за Купалу Райніса і пра што ён пісаў у дзённіках: «Культурны народ ганарыцца сваім жыццём і зберагае памяць пра яго, гэта першая прыкмета культуры. Наша, латышоў, культурная спадчына яшчэ вельмі невялікая, мы не можам яшчэ нават напісаць гісторыю сваёй культуры. Нашмат болей ведаем мы пра жыццё старадаўніх егіпцянаў, чым пра жыццё латышоў шэсць гадоў таму. Мы не пішам ні гісторыю народа, ні гісторыю выбітных асобаў, не запамінаем яе, а таму нам няма чаго прыгадаць. Убогая італьянская вёсачка ведае сваю гісторыю са старадаўніх часоў. Але помніць неабходна і не вельмі яркія і значныя падзеі. А падзеі, што адбыліся ў нас у апошнія гады, проста велічныя, бліскучыя, аднак мы не спяшаемся іх адзначыць, успомніць пра іх. „Няма гісторыкаў“. Патрэбна, каб цікавасць, цяга да гісторыі захапіла ўвесь народ, толькі тады з’явіцца гісторыкі» [8, с. 286–287].

Хіба не мог не думаць пра гэта Янка Купала, які настойліва цікавіўся гісторыяй і этнаграфіяй роднага краю? Увогуле, у ягонай душы і памяці была, здаецца, ледзь не ўся беларуская і сусветная літаратура. Яго начытанасць адзначалі многія сучаснікі, напрыклад, прафесар Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта Аляксандр Вазнясенскі згадваў, як падчас знаёмства Іван Дамінікавіч свабодна гаварыў пра Лермантава, Някрасава і Пушкіна, пра Байрана, Беранжэ,

Гётэ, Міцкевіча, Шылера і Шэкспіра. «Я выйшаў ад беларускага паэта і быў здзіўлены яго надзвычай шырокім літаратурным кругаглядам, яго глыбокім веданнем літаратуры, яго ўменнем разумець сутнасць і значэнне кожнага мастака», – успамінаў Аляксандр Мікалаевіч, якому пясняр іншым разам, у 1934 г., падпісаў свае «Избранные стихотворения»: «Вельмі паважанаму праф. А. Н. Вознесенскому ад Я. Купалы. 19.X.» [1, с. 334].

Такім чынам, спіс кніг, якія гіпатэтычна маглі быць у бібліятэцы Івана Дамінікавіча, можна доўжыць, тым больш калі прыняць пад увагу адно важнае сведчанне: пабываўшы ў гасцях у Купалы ўзімку напярэдадні 1941 г., украінскі паэт і перакладчык Тарэнь Масэнка пісаў, што дом здаўся яму «вялікай бібліятэкай: Янка Купала сабраў у сваёй хаце каля дваццаці тысяч тамоў розных кніг. Тут пераважна былі кнігі на рускай, беларускай, украінскай і польскай мовах».

Мусіць, ашаламляльная лічба – каля дваццаці тысяч – была запісана са слоў самога паэта. І калі нават Т. Масэнка ў нечым памыліўся, усё адно відавочна, што лік кніг ішоў на тысячы, бо іначай дом не здаўся б вялікай бібліятэкай. Бясспрэчна, многія кнігі названых намі аўтараў захоўваліся ў бібліятэцы Івана Дамінікавіча. Аднак гэта ўсё адно пераважна версіі, а ці можна дакладна сказаць, што ўсё ж было ў кніжніцы песняра? Так, часткова гэта магчыма.

Заканчэнне будзе.

Спіс літаратуры

1. Купала, Я. Поўны збор твораў : у 9 т. / Я. Купала. – Мінск : Маст. літ., 2003. – Т. 9, кн. 1 : Пераклады; Эпістлярная спадчына; Дарчыя надпісы; «Расейска-беларускі слоўнік»; Калектыўнае; Службовыя і асабістыя дакументы; Дадатак.
2. Купала, Я. Поўны збор твораў : у 9 т. / Я. Купала. – Мінск : Маст. літ., 1997. – Т. 4 : Вершы, пераклады 1915–1929.
3. Купала, Я. Поўны збор твораў : у 9 т. / Я. Купала. – Мінск : Маст. літ., 2003. – Т. 9, кн. 2 : Дапаўненні да папярэдніх тамоў; Летапіс жыцця і творчасці; Дадатак.
4. Лынькоў, М. Несколькі беглых замечаний о положении на белорусском литературном фронте. 10 лістапада 1932 г. / М. Лынькоў // Купала, Я. Поўны збор твораў : у 9 т. – Мінск : Маст. літ., 2003. – Т. 9, кн. 2.
5. Купала, Я. Поўны збор твораў : у 9 т. / Я. Купала. – Мінск : Маст. літ., 1997. – Т. 3 : Вершы, пераклады 1911–1914.
6. Купала, Я. Поўны збор твораў : у 9 т. / Я. Купала. – Мінск : Маст. літ., 1998. – Т. 5 : Вершы, пераклады 1930–1942.
7. Купала, Я. Поўны збор твораў : у 9 т. / Я. Купала. – Мінск : Маст. літ., 2002. – Т. 8 : Артыкулы, нататкі, выступленні. Калектыўныя творы.
8. Райніс, Я. Избранные произведения : в 2 т. / Я. Райніс. – М. : Худож. лит., 1990. – Т. 2: Воспоминания; Рассказы; Афоризмы и миниатюры; Дневники и наброски; Письма.

